

Egy évvel később az újabb magyarországi hadjárat célja már Belgrád visszafoglalása volt. A szövetséges keresztény katonaság azonban jelentős veszteségek elszenvedése után kénytelen volt a Belgrád kapujának is tartott Eszék ostromműveleteivel felhagyni és visszavonulni. Ezzel a lépéssel Lotaringiai Károlynak sikerült elcsalnia a megerősített Eszéktől Szulejmán nagyvezír hadát. A két sereg közötti döntő összecsapásra augusztus 12-én a Harsány-hegy térségében került sor: a csata fényes keresztény győzelemmel ért véget, a vereség után Eszékot is kiürítette a török. Az 1687. évi hadjárat ismertetésének végén a pozsonyi országgyűlésről és koronázásáról olvashatunk reflexiót. A visszafoglaló háború folytatásaként Belgrád 1688-ban egyhavi ostrom után, szeptember 6-án adta meg magát, jóllehet ekkor már a bajor választó, II. Miksa Emánuel vezette a hadműveleteket. A napló utolsó része Lotaringiai Károly pfalzi örökösödési háború (1688–1697) alatti katonai működésébe ad betekintést. A Rajna mentén 1688-ban meginduló francia támadás következtében a Habsburg Birodalom kétfrontos háború megvívására kényszerült, a francia előretörés után a Bécs vezette Augsburgi Liga az 1689. évre készült fel a visszavágásra. Lotaringiai V. Károly legjelentősebb, nem a törökellenes hadszíntéren kivívott győzelmének helyszíne az 1688-ban francia kézre került Mainz városa volt. A stratégiai jelentőségű Rajna menti erősséget 1689. szeptember 8-án, egyhavi ostrom után adta fel Nicholas Chalon du Blé márkai. (Az 1689. évi katonai sikereket követően Lotaringiai Károly herceg már nem vett részt újabb hadjáratban, 1690-ben hunyt el a felső-ausztriai Welsben.)

François Le Bègue bécsi naplókézirata jelentős forrásértékkel rendelkező munka. Nagy részletességgel, gazdag sereglétszám-adatokkal kísérve mutatja be Lotaringiai Károly herceg 1683 és 1689 közötti katonai működését. A történeti műben ritkán kap teret a „krónikás” személye, a munka középpontjában egyértelműen a kiváló stratégia és katona, a lotaringiai herceg alakja áll.

A kiadvánnyal kapcsolatban csupán egyetlen észrevételt tehetünk: a kötet fejezeteit nem kíséri földrajzi nevekre vonatkozó mutató. (Egy későbbi kiadás esetében érdemes lehet a személynevek mellett ezek betűrendes mutatóját is közreadni.) Összegzésként alapvető jelentőségű forrásközlésnek tartjuk a recenzált munkát a magyarországi visszafoglaló háborúk történetéhez. A *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine* a Lotaringiai V. Károly herceg személyéhez kapcsolódó hazai kutatás értékes újabb állomása.

Polgár Balázs

RAIMONDO MONTECUCCOLI

MÉMOIRES OU PRINCIPES DE L'ART MILITAIRE EN GÉNÉRAL 1712

(Sous la direction de Ferenc Tóth, préface de Jean-Pierre Bois, Centre de Recherches en Sciences Humaines de l'Académie Hongroise des Sciences – Institut de Stratégie Comparée, Budapest–Paris, 2017. 315 o. ISBN: 979-10-92051-131)

A XVII–XVIII. századi magyar–francia kapcsolatok fáradszatólan kutatójának, Tóth Ferencnek köszönhetően jelent meg nemrég magyar–francia kutatói együttműködés keretében az európai hadtudomány klasszikusának, Raimondo Montecuccolinak egyik, magyar szempontból is rendkívül fontos alapműve. A kötet az MTA BTK és a párizsi

Institut de Stratégie Comparée (ISC) kutatóintézet közös kiadásában jelent meg. Az ISC a francia katonai Akadémiával (École Militaire) szoros együttműködésben tevékenykedő kutatóintézet és a szerkesztő a kiadványt az intézet nemrég elhunyt vezetője, Hervé Coutau-Bégarie professzor emlékének ajánlotta. A kiadás hiánypótló, mert bármilyen hihetetlenül hangzik, Turpin de Crissé 1769–1770. évi kommentált Montecuccoli-kiadása után az olasz hadvezérnek a magyarországi háborúkról szóló fő műve mostanáig nem jelent meg franciául. Mivel Montecuccolinak egyetlen hadtudományi műve sem jelent meg életében, az 1712. évi kiadás (rögtön a második, az első 1704. évi olasz edíció után) jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a fény századában, amikor az európai tudományosság közvetítő nyelve a francia volt, Montecuccoli könyve igazi bestsellerré váljon. A XVIII. században összesen nyolcszor adták ki újra Montecuccoli *Mémoires*-ját négy különböző városban: Kölnben, Amszterdamban, Strasbourgan és Párizsban.

Az egyik előszót jegyző Tóth Ferenc szerint a XVII. századi hadtudományban jártas, nem túlzottan nagyszámú hadtörténészt leszámítva, általában a történészeknek, irodalomtörténészeknek csupán néhány szellemes mondás villan be Montecuccoliról, akire ugyan sokan hivatkoznak, de annál kevesebben olvassák műveit. Ezért jelen kötet kiadója nem a kritikai kiadás tudományos igényével, hanem a szélesebb olvasóközönséget megcélzó igyekezettel rendezte sajtó alá az 1712-ben megjelent szöveget. Az olvasást nem terhelik hosszas tárgyi és filológiai jegyzetek. A szövegben található szerkesztői jegyzetek főleg a Kárpát-medencei helynevek tekintetében igazítják el a francia olvasót.

Ugyancsak az olvasó tájékoztatására íródott a két előszó is. A Nantes-i Egyetem professor emeritusa, a XVIII. századi békekötésekről alapvető monográfiát író francia történész, Jean-Pierre Bois által jegyzett előszóban szó esik a Montecuccoli művét franciára fordító Jacques Adam abbéról és természetesen a kiadvány főhőséről, magáról Montecuccoliról is. Ez utóbbi kapcsán Jean-Pierre Bois elsősorban az olasz hadvezér hadtudományi műveltségéről és a gyakorlati hadvezetés, valamint az elméleti hadtudományi irodalom megújítása terén végzett munkásságáról értekeznek. A francia hadtörténész szerint Montecuccoli nagy olvasottságú, művelt hadvezér volt, aki főként az 1639–1642 közötti szeczeni (Stettin) fogsága alatt a pomerániai herceg gazdag könyvtárában olvasta Giorgio Basta, Niccolò Tartaglia, Giorgio Martini, Lazarus Freiherr von Schwendi, Henri de Rohan, Machiavelli és Erhard de Bar-le-Duc műveit. Ezt a lehetőséget természetesen nem zárhatjuk ki, ugyanakkor meg kell említenem azt, hogy a Jean-Pierre Bois által felsorolt szerzők közül Montecuccoli a *Mémoires*-ban csupán Machiavellire és Bastára hivatkozott. A kiváló francia történész kissé felületes megállapításának az lehet az oka, hogy a francia kiadások, így az 1712. évi is Montecuccoli szövegét a jegyzetek nélkül hozzák. E jegyzetek Montecuccoli hivatkozásait és magyarázatait tartalmazzák és elengedhetetlenül fontosak a mű pontos és helyes értelmezéséhez. A kézirat letisztázott változatában ugyan a rectón szerepel a főszöveg, a versón a jegyzetek, ami akár még azt a benyomást is keltheti, hogy Montecuccoli csak utólag, egyfajta ornamentumként illesztette be a jegyzeteket. Az autográf kéziraton világosan látszik, hogy a jegyzeteket a főszöveg mellé ugyanarra a lapra írta és nem utólag, hanem a főszöveg keletkezésével egyidejűleg. Mivel Montecuccoli mindig pontosan megadta a hivatkozott helyeket (lapszám vagy könyv- és fejezetszám), ezért az a véleményem, hogy írás közben a hivatkozott könyvek és kéziratok ott feküdtek az asztalán, hisz több tucat szerző több tucat művét több száz jegyzetben lehetetlen lett volna pusztán fejből idézni. Montecuccoli tehát nem csak kiváló had-

vezér és hadtudományi szakember, hanem – Zrínyihez hasonlóan – nagyszerű filológus is volt. Ezért, amint arról később részletesebben szólok, a francia kiadás hosszú időre csak egy bizonyos Montecuccoli-képet közvetített az utókor számára, mely főleg a francia iránultságú Montecuccoli-kutatást napjainkig alapvetően befolyásolta.

Jean-Pierre Bois szerint Montecuccoli elsősorban azzal hozott újat a XVII. századi hadvezetésben és a háborúról szóló elméleti diskurzusban, hogy a háború négy eleme (politika, stratégia, taktika, logisztika – az utóbbi három szó még nem létezett a XVII. században) közül a logisztikát tartotta a legfontosabbnak. Ezért Montecuccoli a XVIII. századtól „nagy háborúnak” (*la grande guerre*) nevezett stratégiai–taktikai–logisztikai jelenségnek volt a „feltalálója”. Bois szerint ez a gyakorlatban a hadsereg szárnyainak és hátának a biztosítását, a földrajzi tényezők (átjárók, szorosok, hegyek, folyók) bevonását a harcba, a kommunikációs vonalak és az ellátás biztosítását, minden bizonytalan elem kiiktatását és a felesleges összecsapások kerülését jelentette. Épp ezért – írja Jean-Pierre Bois – Montecuccoli „soha sem távolodott el a [gyakorlatban] saját elméleti alapelveitől, nem bocsátkozott kalandokba, és semmit sem bízott a véletlenre”. (11. o.) A jövőbeni Montecuccoli-kutatók számára termékeny vitatéma lehet Jean-Pierre Bois ezen megállapítása, már csak azért is, mert a legismertebb olasz Montecuccoli-kutató, Fabio Martelli egy magyarul is olvasható tanulmányában ennek teljesen az ellenkezőjét állította. Martelli szerint Montecuccoli nem egy esetben saját elméleti elveivel ellentétesen cselekedett konkrét harci helyzetekben. „Határozott különbséget kell tennünk Montecuccolinak, mint a császári birodalom tábornagjának katonai gyakorlata, és a jövő kivetítéseként, absztrakt módon érvelő hadtudós írásai között”.¹

A kiadvány másik előszavában Tóth Ferenc Montecuccoli katonai karrierjének két fontos mozzanatára tér ki részletesen: az 1661–1664. évi magyarországi és erdélyi törökellenes harcokra, melyeket a szentgotthárdi győzelem koronáz meg, valamint a Zrínyi–Montecuccoli vitára. A török elleni hadjáratok bemutatása során a szerző elsősorban a legújabb magyar kutatási eredményeket ismertette összefoglaló jelleggel a francia olvasók számára. Részletesen kitér a Jean de Coligny gróf vezette francia csapatok tetteinek ismertetésére, főként Coligny visszaemlékezései alapján. A szentgotthárdi csatára vonatkozó források ellentmondásosságára már Perjés Géza felhívta a figyelmet. Ezt teljes mértékben igazolja Tóth Ferenc bevezető tanulmányának az a része, melyben a szerző a csata egyik kulcsfontosságú momentumát ismerteti. Az ütközet napján délelőtt 11 órakor, amikor a keresztény seregek megroppanni látszottak, Montecuccoli elnöklete alatt a szövetséges csapatok vezetői tanácskozást tartottak. A források egyik csoportja szerint Montecuccoli el akarta kerülni a döntő ütközetet, ezért azt javasolta, hogy vonuljanak vissza Bécs felé. Ezzel Coligny is egyetértett, aki azt a parancsot kapta XIV. Lajostól, hogy a francia csapatokat, amennyire lehet, kímélje. A Rajnai Liga csapatainak vezére, Hohenlohe gróf viszont az általános ellentámadás mellett érvelt és a vonakodó Coligny-nak a francia király levelét lobogtatta, mely szerint XIV. Lajos az összes francia csapat vezetését őrá bizza. Hohenlohénak sikerül meggyőznie Montecuccolit az általános ellentámadás szükségéről, aki elrendelte azt. Az ellentámadás végül a keresztény seregek győzelmét eredményezte.

¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1. sz. 55. o.

Teljesen másképp mutatja be az eseményeket *Mémoires*-jában Montecuccoli. „Nem volt vesztegetni való idő, mivel minél tovább késlekedtünk volna a döntéshozatalban, a törökök annál jobban megerősödtek volna. Miután én magam megvizsgáltam és mások által is megvizsgáltattam a helyzetet, a terepet és az ellenség állásait, a többi tábornokkal egyetértésben, elrendeztem [a sereget] és elrendeltem a támadást. Amint észrevettem, hogy néhányan már a visszavonulásra gondolnak, sokan pedig már elhagyták a csatateret, mások ugyanilyen céllal poggyászukat már felpakoltatták [jegyzetben Montecuccoli hozzáfűzi: a franciák és a birodalmiak], azt mondtam, hogy magunk megmentésére nincs más út, mint szívünk bátorsága és öklünk dühe. Minden erőnkkel meg kell támadnunk az ellenséget, elmenni a végsőkhöz, hogy azt elűzzük, és ha ez nem is sikerülne, mégis minden módon megvetni a lábunkat, kiválasztani egy helyet magunknak, ahol a halhatatlanság bódérja és a dicsőséges győzelem, vagy a temetés vár ránk. Egyszóval, győzni vagy meghalni. Miután ezt elmondtam, déli egy óra körül minden oldalról az ellenségre vetették magukat, minden erőnkkel egyszerre és ugyanarra a jelre, általános kiáltószóval a barbárok szokásának megfelelően, hogy ezáltal az ellenséget saját cselével vezessük félre.” (293. o.)²

Nehéz ezek után eldönteni, hogy Montecuccoli valóban vissza akart-e vonulni vagy ő volt az, aki a Zrínyi által többször idézett „aut vincere, aut mori” elvet vallva döntő ütközetre tüzelte katonáit. Ez a tény nem ment fel minket a további forrásfeltárás alól, mert minél több forrást ismerünk, annál nagyobb valószínűséggel és annál több szempontból rekonstruálhatjuk a történeteket. Legutóbb Tóth Ferenc közölt néhány, a szentgotthárdi táborban kelt korabeli francia jelentést. Különösen fontos lenne Montecuccoli közvetlenül a csata után készült jelentéseinek feltárása és közreadása. Ezek ugyan nem ismeretlenek a magyar hadtörténetírásban, de általában mindenki a magyarokkal szemben nem éppen objektív, Georg Wagner *Das Türkenjahr* című művében részlegesen idézett Montecuccoli-jelentéseket használja.

Henri Brémond francia irodalomtörténész írta, hogy Corneille és Racine között párhuzamot vonni, „ez nekünk franciáknak nemzeti társasjátékunk”. Ehhez hasonló „nemzet(köz)i társasjátékot” üzünk mi is már több mint 150 éve Montecuccoli és Zrínyi összehasonlításával. Mint említettem, Tóth Ferenc önálló fejezetet szentel előszavában a Zrínyi–Montecuccoli vitának, ami nem csak azért üdvözlendő, mert ezáltal a francia történészek a legfrissebb kutatási eredményeket hasznosító írásból értesülnek erről a lassan nemzetközivé váló „társasjátékról”, hanem azért is, mert Tóth Ferenc eddig nem ismert forrásokat is hoz. Ilyen például de Brown grófnak a XVIII. század közepén Montecuccoli erdélyi és magyarországi hadjáratairól írott feljegyzése,³ melyben többek között ez áll: „Előre nyomuláskor biztosítja a sereg szárnyait és hátát, mindig valamilyen folyó által fedezi magát, seregét nem osztja több részre, a hátra maradt részekkel mindig biztosítja az összeköttetést, egyszóval módszeresen visel háborút (*il fait enfin la guerre méthodiquement*) és semmit sem bíz a véletlenre”. (19. o.) A további kutatásoknak kell eldöntenie, hogy de Brown szóhasználata Montecuccoli „metodikus háborújáról” csupán

² Montecuccoli szövegét minden esetben a most készülő magyar fordítás alapján idézem. A Veltzé-féle német szöveget Domokos György fordította, jómagam összevettem az olasz eredetivel. A megadott lapszámok a jelen ismertetés tárgyát képező francia kiadásra vonatkoznak.

³ Campagnes de Montecuccoli 1661–1664. Kriegersarchiv, Ms №. 9.

egyedi elszólás volt-e vagy a korban bevett szó szerkezetként használták bizonyos hadászati műveletek leírására. Úgy tűnik, Perjés Géza nagyhatású tanulmánya után túl könnyen fogadtuk el, hogy a XVII. század közepén még nem létezett metodizmus a hadtudományban. Névvél ellátott, jól kidolgozott, rendszerezett hadtudományi elméletként és hadászati módszerként biztosan nem. De Brown szóhasználata mégis csak azt engedí sejtetni, hogy létezett valami, amit ezzel a szóval írtak le már a XVII. század tollforgatói is, és talán nem teljesen alaptalanul alkalmazta a metodista jelzőt Rónai Horváth Jenő Montecuccolira. Ugyanis egyre valószínűbbnek látszik, hogy Montecuccoli kortársai, ha nem is használták pontosan a metodista jelzőt az olasz hadvezér hadvezetési technikájának jellemzésére, de bármilyen módon is írtak róla, valami hasonló jelenséget értettek alatta. A francia kiadás fordítója, Jacques Adam az olvasónak szóló ajánlásában például azt írja, hogy ellenségei, mivel nem volt vállalkozó szellemű, időhúzó (temporisateur) csúfolták Montecuccolit, de ő még arra sem tartotta méltónak kritizálóit, hogy válaszoljon nekik, hiszen minden becsvágya az volt, hogy Fabius Maximust utánozza, akit már a rómaiak is hasonló jelzővel illettek.

Említettem már, hogy – jóllehet Montecuccolinak minden lehetősége (pénz, befolyás) meg lett volna arra, hogy írásait megjelentesse – élete során egyetlen műve sem került kinyomtatásra. Ezt a tényt csak részben magyarázza az a feltevés, hogy katonai írásai „hadititkokat” tartalmaztak és ezért nem lett volna szerencsés, ha azok a nyomtatás során szerzett publicitás révén az ellenség kezébe kerültek volna. Az igaz, hogy Montecuccoli feljegyzéseit, hadijelentéseit és naplóit szűk döntéshozói körnek (Haditanács, a császár és közvetlen környezete) írta, de összefoglaló hadtudományi műveit a nagyközönségnek szánta. Különösen az itt tárgyalandó *Mémoires*-járá (eredeti olasz címe: *Della guerra col Turco in Ungheria*) igaz ez. A kiadásra való előkészítés tényét igazolja a Montecuccoli autográf szövegéről szép kalligráfiával készült letisztított változat, mely itt-ott Montecuccoli saját kezű bejegyzéseit, javításait is tartalmazza. Ez utóbbit a szerző két előszóval látta el, ami szintén a kiadási szándékot igazolja. Az egyik I. Lipót császárnak, a másik az olvasónak szól. További kutatásoknak kell majd feltárnia, hogy az 1671-ben már biztosan kész, kiadásra előkészített kéziratot végül Montecuccoli a halálig fennmaradt kilenc évben miért nem adta ki.

1693-ban Milánóban inkább szabad átdolgozásban, semmint fordításban megjelent a *Della guerra col Turco in Ungheria*nak spanyol kiadása, mely a mű első, *Aforismi* címmel ismert részéből készült válogatást tartalmazta (*Arte universal de la guerra del principe Raymondo Montecuccoli*). Az eredeti, teljes olasz szöveg két kötetben 1704-ben jelent meg Kölnben, teljesen más címmel, mint amit maga Montecuccoli adott a műnek: *Memorie del general principe di Montecuccoli, che rinfermano una esatta instruzione dei generali ed ufficiali di guerra, per ben commandar un'armata assediare e diffendere città, fortexze e particolarmente le massime politiche militari e stratagemmi da lui praticati nelle guerre d'Ungheria, d'Italia, e contro li suedesi in Germania, colle cose successe più memorabili. (A fővezér Montecuccoli emlékiratai, melyek tartalmazzák a hadvezérek és a tisztek számára a hadsereg helyes vezetéséhez, a városok és erődítmények ostromához és megvédeléséhez szükséges pontos instrukciókat, és különösképpen a magyarországi, itáliai és a svédek elleni németországi háborúkban az általa követett stratégiai, katonai és politikai maximákat, a leginkább emlékezetre méltó eseményekkel együtt).*

Ennek a címnek olyan sikere volt, hogy a francia fordító is azt imitálta – *Mémoires de Montecuccoli, generalissime des troupes de l'empereur, ou principes de l'Art militaire en général (A császári csapatok generalisszimuszának, Montecuccolinak az emlékiratai, avagy az általános hadművészet alapelvei)* –, jóllehet nem a nyomtatott olasz szöveget használta a fordításhoz, hanem Montecuccoli művének egy másik kéziratot másolatát. Ez az oka annak, hogy a francia kiadás önálló, az olasz és a német kiadásoktól eltérő Montecuccoli-hagyományt teremtett meg. Amint az Tóth Ferenc előszavából is kiderül, a francia kiadás forrásszövegét François Louis de Bourbon prince de Conti (1664–1709) szerezte meg a magyarországi hadszíntéren harcoló Lotharingiai Károlytól. Conti herceg 1685-ben érkezett Magyarországra különös körülmények között, a francia király engedélye nélkül. Nyomban jelentkezett Lotharingiai Károlynál és részt vett Esztergom felmentésében, valamint Érsekújvár visszafoglalásában. Miután Conti visszatért Franciaországba, a Lotharingiai Károly által használt Montecuccoli műről készült másolat Conti herceg fiához került, aki titkárárt, Jacques Adamot (1663–1735) bízta meg az olasz szöveg franciára fordításával.

Összehasonlítva a francia fordítást az eredeti kézirattal,⁴ valamint az 1704. évi olasz kiadással, a legfeltűnőbb különbség az, hogy a francia szövegből hiányzik a két előszó, valamint a Montecuccoli által készített több száz lábjegyzet. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az eredeti kéziratról Lotharingiai Károly egy olyan másolatot készíttetett magának, amelyből már eleve hiányoztak az előszavak és a jegyzetek. Ennek oka az lehetett, hogy Lotharingiai nem elsősorban olvasni, hanem alkalmazni szerette volna a Montecuccoli művében leírtakat, a visszafoglaló háborúk során a gyakorlatban is használni kívánta Montecuccoli hadászati elképzeléseit. Ez esetben nyilván nem volt szüksége sem a császárnak szóló laudációra, sem az olvasónak szóló polemikus hangvételű filozófikus előszóra, sem pedig Montecuccolinak a történeti, politikai, teológiai és filozófiai műveltségét fitogtató jegyzetekre. Így a francia szöveg némiképp egyoldalú Montecuccoli képet közvetített az utókornak. Miközben egyre inkább reflektorfénybe került a katona, egyre inkább homályba merült a bölcsész. Mert ha Markó Árpád Zrínyit „katonabölcsész”-nek nevezte, akkor ezt a jellemzést Montecuccolítól sem tagadhatjuk meg, hiszen, ahogyan arra legutóbb Hausner Gábor több munkájában utalt, a katonai és a bölcséleti tudományok összeegyeztetése egyáltalán nem lehetetlen feladat sem Zrínyi, sem Montecuccoli esetében.

A jegyzetek elhagyásával nemcsak a bölcsész Montecuccoli képe homályosult el, hanem időként a katona Montecuccoli képére is árnyék vetült. Így például az első könyv XXXIX. fejezetében, melyben a tüzérség használatához szükséges eszközökről van szó, a második pont következő sorához Montecuccoli terjedelmes jegyzetet fűzött: „A lőpor, amelyet salétromból, kénből és szénből kevernek össze különféle adagokban. Szerszámok” [azaz a tüzérség által használt szerszámok]. Íme Montecuccoli jegyzete: „Két tisztítótű (Raumnadel), az egyik hegyes, hogy a gyúlyukat megtisztítsák és felporozzák, a másik hegyén horog van az ágyúk harmadolásához; mérték az ágyúk kaliberéhez és a mértani lábhoz (Nürnberger Caliber-, Visier- und Massstab [nürnbergi kaliber-, irányszög- és mértékrúd]); szögmérő, vonalzó, egyenes vagy görbe hegyű körző, háromszög, derékszög vagy hasonló eszköz, hogy a löveg közepét előlről vagy hátulról mérve megállapíthassák;

⁴ Kriegsarchiv, Nachlass Montecuccoli, B/492:130; az autográf változat: B/492:130b.

viasz, spárga, függőön vagy színtező függőőnnal (Bleiwaage, Pulverfässlein, Brillen [függőőnos színtező, lőporos hordócska]), bőrvéder, széna, szalma és kóc, fadarabok, fadugók, kötél (Handseile für Hebel, eiserne Schrauben oder Kugel zum Richtscheit [kézikötél az emelőkhöz, vascsavar vagy vasgolyó a színtező vonalzóhoz]), [golyó]mérték (Kugellehr), fafójtás”. (A német megnevezések az eredeti szövegben is így szerepelnek.)

Csupa fontos hadtörténeti, a korabeli tüzérség gyakorlatának és működésének megértéséhez hasznos információt közölt e jegyzetében Montecuccoli. A francia kiadás nemcsak elvett Montecuccoli szövegéből, hanem néhány helyen hozzá is tett. A második könyv XLI. fejezetének utolsó mondata így hangzik: „[Az eszéki] híd valójában nem más, mint gerendákból és rőzsekötegekből álló réteg, amely burkolatként szolgál egy hosszú, mocsaras és nedves útszakaszon, amely a nyári szárazságban vagy a téli fagyban többnyire száraz és szilárd, nedves, esős időben azonban, amikor a talaj lágy és néhány helyen mély árkoktól szabdalt, e mély árkok partjait néhány kisebb hiddal kell összekötni”. Eddig hűen követi a francia szöveg az eredeti olaszt, de ezután a francia fordító betoldja még a következő mondatot: „Pomerániában és máshol is több átkelőhelyen lehet hasonlókat látni”. (281. o.) Ugyancsak a második könyv végén (LXXII. fejezet), ahol Montecuccoli érzékletesen ecseteli, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a szentgotthárdi győzelemmel lezáruló 1664. évi hadjárat során, hasonló betoldást találunk: „Mindezek a dolgok elegendőek ahhoz, hogy a hadvezért örületbe kergessék és kétségbeesésbe taszítsák. Ami meg is történt volna, ha a lélek sebeire és a csaknem önkívületbe eső értelmem nyugtalanságára nem csepegett volna folyamatosan a legdrágább balzsam, elixír és a legkellemesebb archeusi nyugtatószer, vagyis a saját kezűleg írt legkegyelmesebb császári levelek, amelyek állandóan biztosítottak a háláról és a legteljesebb megelégedésről mindazzal kapcsolatban, ami naponta történt, amelyek minden dolog végrehajtását teljes bizalommal, szabadon átengedték nekem, és ezzel minden borús felleget elűztek lelkemből, miközben visszahozták oda a derűt és a nyugalmat”. – Eddig a pontig egyezik a francia és az olasz szöveg. Az utolsó bekezdés viszont teljes mértékben eltér egymástól. Íme az olasz szöveg: „A szerencsétlen véletlenek mind elválaszthatatlanok a különböző segélyhadakból álló hadseregektől, mert az ilyenek, hasonlóan a heterogén testhez, nagy vállalkozásoknál csak nehezen tudnak egy és ugyanazon dologban megegyezni. Valóban szerencsés és jó hírnévnek örvend az a kormányos, aki Hannibálhoz hasonlóan azáltal lesz híres, hogy a habokat átszelve a szirtek sokasága közt, azokat kikerülve, ide-oda kanyargó hajójával, Isten kegyelméből, szerencsésen és sértetlenül eléri a kikötőt”. A francia kiadás viszont a következő szöveget hozza: „Ezek a kijelentések egy olyan császártól, aki még a harmincadik életévét sem töltötte be, szellemének csodálatos szilárdságát, ítélkezésének érettségét és elméjének mértékletességét mutatják. Ritka tulajdonságok ezek a fiatal fejedelmeknél, akiknek az ifjonti vér okozta hevességét, az idegenektől jövő kritikák, az udvari híresztelések és a politikai vezetők (akik ugyan úgy viselkednek, mintha hadvezérek lennének, de valójában nem azok) kabinetjeiben született döntések, csak még jobban feltüzelik”. (299. o.) Csak további kutatások révén lehet majd megállapítani azt, hogy Jacques Adam miért helyettesítette a Montecuccoli öndicséretet az uralkodó óvatos és figyelmeztető dicséretével. Talán megbízójára, a fiatal Conti hercegre (1695–1727) vagy az akkor csak két éves leendő francia királyra, XV. Lajosra vonatkoztható a megjegyzés.

A Montecuccoli-kiadások sajtó alá rendezői és fordítói azért, hogy saját érdemeiket minél jobban felnagyítsák, általában megrojják az előttük járó kiadók és fordítók munkáit.

Így járt el Jacques Adam is, aki Heinrich von Huyssen (1666–1739) 1704. évi kölni olasz kiadásáról azt írta az olvasónak szóló előszóban, hogy az „nagyon is tökéletlen, mivel a számok és a helynevek tekintetében megszámlálhatatlanul sok hiba van benne, emellett több helyütt akár két-három oldalnyi szöveg is kimaradt”. (49. o.) Érdemes óvatosan kezelnünk ezeket a megjegyzéseket. Erre, valamint az eddigi Montecuccoli-kiadások helynevekkel összefüggő problematikusságára most csak egyetlen példát idézek. A második könyv LI. fejezetének abban a részében, ahol a szentgotthárdi csata előtti eseményeket ismerteti Montecuccoli, található az alábbi rész. Az 1704. évi olasz kiadás szövege: „Si passò a Neuehoff le Mura, a di 16 e a 17 fecesi la congionzione col’armata dell’Impero; poi rinforzatosi ’l presidio di Nempti, si piegò verso Olsnitz. Speditosi inanzi addirittura verso Zecan il Nadasti co’ suoi Ungheri, ad unirsi col Battiani”. Magyarul: „16-án Neuhoffnál átkeltünk a Murán, majd 17-én egyesültünk a birodalmi sereggel, és miután Nempti őrségét megerősítettük, Olsnitz [Ölsnitz] felé fordultunk. Gróf Nádasdyt előre küldtük magyarjaival egyenesen Zecan [Zachan] felé, hogy Batthyányval egyesüljön”. (A helyneveket szándékosan hagytam az eredeti formájukban, szögletes zárójelben a kéziratban előforduló alakot adtam meg.) Ezek után következzen Jacques Adam fordítása: „On passa le Muer à Newhoff le 16 et le 17 la jonction se fit avec l’armée de l’Empire; ensuite, ayant renforcé la garnison de Nempti, on marcha vers Olmutz, où l’armée française joignit aussi; et l’on envoya le comte Nadasti avec ses Hongrois droit à Zachan pour se joindre au comte Budiani”. (287. o.) Először is Jacques Adam beszúr egy apró mondatot (*ahol a francia csapatok is csatlakoztak*) nyilván a francia sereg jelenlétét kiemelendő, mely sem Montecuccoli kéziratában, sem egyetlen más kiadásban nem szerepel. E recenzió keretei közt nincs mód annak tisztázására, hogy a francia csapatok valóban Ölsnitz-nél csatlakoztak-e a főszereghoz és ezt a tényt később Montecuccoli elhallgatta vagy Jacques Adam állított valótlanságot. Csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Jacques Adam megjegyzéseket fűz az idézett helynevekhez: Neuehoff = „a Dráva és a Mura összefolyásától nyolc vagy tíz mérföldre lévő falu”, Nempti = „a Neuehoff-tól Szentgotthárdra vezető út mentén”, Olmutz = „Olsnitz, a Mura folyótól két mérföldre”, Zachan = „Körmend és Szentgotthárd között a Rába bal partján”. (287. o.) Jacques Adam meghatározásaiban a pontos és helyes információkhoz keveredik némi tudálékosság és bizonytalanság: például miért írja szándékosan „rosszul” Olmutzot a főszövegben, hogy aztán jegyzetben magyarázza a helyes alakot? Melyik helyiség is lehet pontosan az a bizonyos Nempti? Úgy vélem, hogy ezekkel a helynévmagyarázatokkal a francia fordító igazolni akarta azt, amit az előszóban írt: ő javítani fogja az olasz kiadás megszámlálhatatlan helytelen helynevet. A probléma csak az, hogy valójában nem nézte meg alaposan az olasz kiadást, mert akkor látta volna, hogy például „Olmutz” esetében az olasz szövegben is a helyes Olsnitz alak található.

Alois Veltzé, Montecuccoli legalaposabb és legpontosabb német fordítója, aki a Kriegsarchivban található kéziratot használta forrásként, a következőképpen oldotta fel a fenti helyneveket: Neuhoff (Újudvar), Nempthi (Lenti), Olsnitz (Muraszombat), Zachan (Csákány). Veltzé mind a négy helynevet jól azonosította: Neuhoff (Újudvar) a Muraszerdahelytől négy kilométerre található Lapány melletti erőd, mely szerepel Martin Stier udvari mérnök térképén 1660-ban, valamint Giovanni Giuseppe Spalla 1670-es térképén is, a Zrínyi család birtoka volt. Nempti, vagy Nempthi (valójában Lenti) minden bizonnyal elírás lehet, mivel tudjuk, hogy 1664. július 17-én, ahogyan arról a szövegben is szó van, Montecuccoli csapataival Lentiben tartózkodott. A másik két helynév

(Olsnitz = Muraszombat és Csákány) ma is használatos. Ezek után csak furcsállni tudom a Montecuccoli kritikai kiadás szerkesztőjének és sajtó alá rendezőjének, Raimondo Luraghinak az eljárását, aki amellet, hogy a legtöbbet tévedett a helynevek azonosításában, azokat a mai hivatalos alakjukban hozta anélkül, hogy legalább jelezte volna a Montecuccoli által megadott névalakot. Így aztán Neuhoftól Sredisče (Muraszerdahely), Nemptiből Lendava (Lendva), Olsnitzből Murska Sobota (Muraszombat) lett. Háromból kettő téves azonosítás.

Ezeket a látszólag jelentéktelen mikrofilológiai problémákat azért elemeztem ilyen részletesen, mert a most készülő magyar Montecuccoli-fordítás szempontjából elsőrendű fontossággal bírnak. A fentiek alapján úgy vélem nyilvánvaló, hogy még a kritikai kiadás szövegváltoztatára sem hagyatkozhat teljes nyugalommal a fordító. Számos esetben csak több szövegvariáns összehasonlása révén lehet megalkotni a szöveg pontos fordítását és a szükséges szöveghelyek magyarázatát vagy a helynevek pontos azonosítását. E tekintetben mindenképp üdvözlendő a francia fordítás újbóli kiadása, hiszen a francia szöveg sok esetben egyértelműbb és világosabb, mint Montecuccoli hol barokk körmondatokkal terhelt, hol a latin szintaxisra hajazó két vagy többértelmű rövid mondatstruktúrákba sűrített olasz szövege. A második könyv XVIII. fejezetének egyik homályos helyét például a francia szöveg segítségével lehet tisztázni. A fent nevezett helyen Montecuccoli arról ír, hogy az 1661. évi sikertelen erdélyi hadjárat után a visszavonuló császári seregnek milyen atrocitásokat kellett elviselnie a felső-magyarországi városok és vármegyei nemesség részéről: „De még ez sem volt elég nekik, mert még a Kassával kereskedő erdélyieket is arra ösztönözték, hogy álljanak melléjük, majd üzzék el és vágják le a németeket. *Megpróbálták [a magyarok] zsoldjukba fogadni a ruténeket és fellázítani őket ellenünk*”. A dőlt betűvel kiemelt részben a rutének szó a letisztázott kéziratban *Rateri* alakban található, ami olaszul értelmetlen. Veltzé *Reitereri*-nek fordította, mivel úgy vélte, hogy az olasz másoló a német Reiter szót írhatta el, ezért a német szöveg értelme el is tért az eredetitől: „Megpróbálták [a magyarok] zsoldos lovasságunkat lázadásra csábítani”. Az elég furcsa lett volna, ha a felső-magyarországi magyar nemesek a császári lovasokat akarták volna lefizetni (akiket szinte halálosan gyűöltek) és lázadásra biztatni a császári hadvezetés ellen. Luraghi szintén a *rateri* szót hozza és lábjegyzetben meg is jegyzi: „Rittern, azaz zsoldos lovasok.” Ezáltal az olasz szöveg is ugyanolyan homályos lesz, mint a német. A rejtély megoldásához a kulcsot a francia szöveg adja meg, melyben a *Rateri* helyett *des Russes* (oroszek) található. Ha megnézzük az autográf kéziratot, akkor láthatjuk, hogy Jacques Adam fordította helyesen, ugyanis Montecuccoli szövegében a *Ruteni* szó található. Ezt olvashatta vagy írhatta félre a tisztázatot készítő másoló. Az, hogy a felső-magyarországi nemesek szerették volna fellázítani a szintén felső-magyarországi ruténeket a császári katonaság ellen, teljes mértékben illik abba a kontextusba, amelyről Montecuccoli beszél.

A fentiek után úgy vélem, nem szükséges különösen érvelnem amellet, hogy a magyar szempontból legfontosabb Montecuccoli mű francia fordításának modern újradradása nagymértékben segíti a további Montecuccoli-kutatásokat. Különös jelentősége van a készülő új magyar fordítás szempontjából, mely remélhetőleg hamarosan elkészül és meg is fog jelenni a nagy hadvezérhez, mind hadtudományi, mind filológiai szempontból méltó kiadásban.